

Новак Ражнатовић

ИЗВРШЕЊЕ ОДЛУКЕ БЕРЛИНСКОГ КОНГРЕСА О ПРЕДАЈИ ПОДГОРИЦЕ ЦРНОЈ ГОРИ

У великом ослободилачком рату 1876—1878. црногорска војска у многим биткама извојевала је сјајне побједе над Турцима. Велики резултат тих побједа било је ослобођење јако утврђених градова Никшића, Бара и Улциња, као и мањих тврђава Медуна, Лесендра и др. Крај рата, на почетку 1878, прекинуо је ослободилачки замах црногорске војске. Стога ће Црногорци морати још да воде тешку, и не само политичко-дипломатску борбу, да би постигли шире и нормалне границе своје државе.

На конгресу у Берлину 1 (13) VI до 1 (13) VII 1878. г.¹ силе учеснице Енглеска, Француска, Њемачка, Италија, Аустро-Угарска, Русија и Турска донијеле су ново, цјеловито рјешење источног питања. Нас овдје интересује шта је тамо ријешено за Црну Гору. Двадесет осми члан Берлинског уговора додјељује Црној Гори Подгорицу, Колашин, Гусиње и Плав, са припадајућим околним територијама. А Улцињ, који је Црна Гора ратом узела, морао би да се врати Турској. Будуће црногорске границе у том члану релативно подробно су означене, према једној карти аустроугарског генералштаба. У погледу извршења 28. члана, 32. члан одређује да свака страна повуче војску са територије која је припала другој „у року од двадесет дана од дана измјене ратификованог уговора“. Турцима је остављено још петнаест дана за извлачење тешке опреме.² Према томе, а како ће се из даљег излагања утврдити, Турци би до краја августа исте године имали да евакуишу територију која је Црној Гори додијељена. Одмах потом, међународна комисија извршила би омеђивање граница на самом терену. Од овога, међутим, за дуго времена неће бити ништа. Турци су од самог почетка повели дрску и перфидну опструкцију, бескрајно одуговлачење и изиправање обавеза које су потписали. Опромне политичке тешкоће, материјално исцрпљивање и чак нове људске жртве очекују Црну Гору.

¹ Датуме наводимо по старом рачунању — као што је у документима, а ново биљежимо у загради.

² Др Илија Радосавовић, Међународни положаји Црне Горе у XIX вијеку, стр. 108—109.

Отпор напуштању територија на Балкану Порта је припремала још у току рада Берлинског конгреса. По директиви Цариграда организује се такозвана Албанска лига, са задатком да се оружјем одупре свакој хришћанској војсци која би хтјела да запосједне територије које та лига сматра својим. Портини је тактика да све гласније представља да се тај покрет бори за права албанског народа, да ће он та права бранити и од самог султана ако би на њих посегао, и т. сл. Тиме су Турци пред спољним свијетом стварали формално јак иако стварно неубједљив изговор за избјегавање својих обавеза. У маскирању своје политике плаштом Албанске лиге Турци ће ићи дотле да своје војнике облаче у албанску ношњу и истурају их против Црногораца.³ Али већ наши документи потпуно јасно откривају да је та лига била „јака“ само ондје гдје уз албански етнички елемент стоји јака турска регуларна војска. Међутим у Подгорици, и поред веома јаке низамске посаде, Албанска лига у ствари не постоји, ако се у то не рачуна што Турци доводе башибозук из Скадра. Главни вођи Албанске лиге били су скадарски валија Хусеин-паша и шеф штаба турске дивизије са сједиштем у Скадру Риза-паша.⁴

У почетку је Албанска лига била уперена против Аустро-Угарске, као углавном залеђина и резерва отпору народа Босне и Херцеговине аустроугарској окупацији. Посебно је лига имала да се супротстави извршењу одредбе Берлинског уговора којим је Аустро-Угарска добила право да уведе војне гарнизоне у новопазарском санџаку и у случају ако нађе за потребно да запосједне тамошње цесте. Када је убрзо било сигурно да се Аустро-Угарска овим правом за извјесно вријеме неће користити, Турци су сву снагу Албанске лиге могли да усмјере против Црне Горе. Уосталом, први примјер за овакав рад Турцима је пружила сама Аустро-Угарска. У почетку рада Берлинског конгреса она је преко свога конзула у Скадру агитовала међу тамошњим католицима да са муслиманима сједине свој протест у отпору да Бар остане Црној Гори.⁵ Питање Бара, међутим, ријешено је, уз нека ограничења, у корист Црне Горе, па је та апитација изгубила сврху.

Књаз Никола и црногорска влада одмах послѣ Берлинског конгреса изражавају бојазан од компликација у вези са евакуацијом територија и разграничењем са Турском. Једина европска влада која од почетка и увијек без резерве помаже став и за-

³ Види: Никола I: Херцеговачки устанак, Записи, 1936, књ. XVI, 86—87; мемоари војводе Сима Поповића, Архив Историјског института, Титоград, фасц. 137, св. 1, одјељак „Нове границе црногорске“; „Глас Црногорца“ од 6 (18) I 1879, бр. 1; др Јово Вукчић: Плавско-гусињска афера, и друго.

⁴ В. Симо Поповић, на истом мјесту; Јагош Јовановић, Стварање црногорске државе и развој црногорске националности, 322—323.

⁵ Никола I, исто; Државни музеј Цетиње, приновљени рукописи, послата писма, дио II, од 1 (17) августа 1878 (у даљем навођењу п. р. посл. писма).

хтјеве Црне Горе у тим питањима јесте руска. Зато се књаз Никола одмах обраћа Пепрограду с молбом да од Порте енергично захтијева да испуни услове мира према Црној Гори, и уједно да се ово достави главнокомандујућем руских трупа у Сан Стефану. Другим ријечима, изражава се жеља да се повлачење руских трупа из Румелије и Тракије фактички условљава повлачењем турских са територије која треба да припадне Црној Гори. Књаз се сада такође плаши да ће Аустро-Угарска злоупотребљавати тежак положај Црне Горе.⁶ Министар спољних послова кнез Горчаков одговара како је своме амбасадору у Цариграду кнезу Лобанову Ростовскоме наложио да упорно настоји на извршењу 32. члана Берлинског уговора и да од Порте тражи тачно назначење рока до када ће напустити територију додијељену Црној Гори.⁷

Порта је на ријечима баш увијек признавала потребу и изјављивала добру вољу да изврши своје уговорне обавезе. На дјелу, пак, те обавезе је на разне начине изиравала и избјегавала. Главни изговор је био да не може силом принуђивати мјесно муслиманско становништво да се преда у црногорско поданство. У вези са руском интервенцијом Порта је покушавала да парира интригом: тврдила је аустроугарском посланику у Цариграду профу Зичиу да црногорска влада подстрекава Босанце и Херцеговце да се одупру аустројској окупацији њихове покрајине. Истина је, пак, да је то чинила само Порта. Изражавајући невјеровање у то, Лобанов ипак савјетује књазу Николи да избјегава све што би сметало учвршћењу добрих сусједских односа са Аустро-Угарском, која би могла и сада и у будућности да Црној Гори нанесе много штете.⁸ Наравно, црногорска влада одговара да су турске тврдње потпуно неосноване и да је она већ чврсто на становишту о неопходности одржавања добрих односа са Аустро-Угарском.⁹ За сада је аустројски став у црногорско-турском спору колебаљив. Бечка влада прије свега очекује строго неутрално држање Црне Горе у предстојећој окупацији Херцеговине од стране аустројске војске. Став Црне Горе у том питању биће за Аустро-Угарску веома драгоцјен, као што ће, потом, подршка Аустро-Угарске у питању добијања Подгорице за Црну Гору бити од велике важности.

Барон Темел дошавши на Цетиње као аустроугарски посланик саопштио је једну неугодну, а и чудну вијест. При поласку из Беча рекао му је, наводно, канцелар и министар спољних послова проф Андраши да је Порта владама потписницама Берлинског уговора упутила један циркулар, којим једноставно одбија да преда Црној Гори Подгорицу, Спуж, Гусиње, Плав и Ко-

⁶ П. р. дио III, послати повјерљиви телеграми (даље само п. р. посл. п. т.) од 6 (18) VII 1878.

⁷ Примљени повјерљиви телеграми, дио III (даље само п. р. прим. п. т.) 7 (19) VII 1878.

⁸ Ib. 24.VII (5.VIII) и. г.

⁹ Ib. посл. п. т. 25.VII (6.VIII) и. г.

лашин. Па онда, уколико се те државе покажу индиферентним, Порта ће се директно обратити рускоме цару с молбом да се и он одрекне тражења тих уступака за Црну Гору.¹⁰ На сваки начин, Аустро-Угарска ставља на знање Црној Гори да се без њене потпоре тешко може надати задовољењу својих трава. Из Петрограда је међутим дошло да они и не знају за такав циркулар. А затим: „Можете увјерити књаза да Господар Император никада се неће сагласити на предлоге Порте да се умањи територија која је Берлинским конгресом пресуђена да припадне Црној Гори“.¹¹ Истих дана из Цариграда се јавља како је Порта веома забринута босанско-херцеговачким стварима, па не може одмах да предузму мјере за испуњење Берлинског уговора. У погледу уступака познатих мјеста и територија Црној Гори, турска влада се, тобоже, веома плаши отпора локалног становништва.¹²

Портина пракса најбоље објашњава што значе њене изјаве о доброј вољи. Баш ових дана Турци су у Спужу и на Вељем брду редовну војску низаме замијенили башибозуком из Албаније, остављајући артиљерце низаме код топова на положајима.¹³ За ову замјену турска влада наводно не зна.¹⁴ А након само два дана из Цетина могу да јаве у Цариград да је „прије два-три дана“ из Скадра дошло у Подгорицу „нових 1400 башибозука“. Ови сада изазивачки демонстрирају дуж лијеve обале Мораче у очигледном циљу да испровоцирају Црногорце на сукоб. Књаз Никола морао је овамо упутити појачање од два батаљона. Ове чињенице пружају пуни основ што се овдје тврди и ставља на знање Цариграду: да сама турска влада, преко скадарског гувернера Хусеин-паше и других, организује противљење становништва, поглавито оног у Албанији. „...Само мјесно становништво не би се могло одупријети“.¹⁵ Што се тиче снаге турске регуларне војске, у ово вријеме било је у Подгорици осам батаљона, у Скадру шест и у Драчу четири. На другој страни, у рејону Призрена и Митровице, што значи у залеђини Плава и Гусиња, било је још петнаест батаљона низама, не рачунајући многобројни башибозук.¹⁶ Црногорска војска била је сада бројно знатно слабија неголи и на крају минулог рата. Осим губитака у поинулим од око 3100 од читаве војске, сада је опало десет херцеговачких батаљона од око 8000 војника. Рачунамо да је Црна Гора у ово вријеме могла да мобилише највише 20.000 војника. Црногорско наоружање, нарочито у резервама муниципије, било је веома истрошено. Али, прије свега, након толиком крвљу задобијеног мира, црногорска влада,

¹⁰ Ib. 27.VII (8.VIII).

¹¹ Ib. п. т. 29.VII (10.VIII).

¹² Ib. 27.VII (8.VIII).

¹³ Ib. посл. п. т. 27.VII (8.VIII).

¹⁴ Ib. прим. п. т., датум исти.

¹⁵ Ib. посл. п. т. 29.VII (10.VIII).

¹⁶ Ib. посл. писма, 1 (13) VIII.

природно, на све начине инсистира да мирним путем добије оно што је Црној Гори досудио Берлински конгрес.

У ситуацији која није нимало обећавала брз успјех, књаз Никола се 1 (13) августа обраћа великом везиру. Најприје се књаз жели надати да би будући односи између турског царства и књажевине Црне Горе били „односи доброг сусједства и срдчане слоге“. Затим се предлаже једновремено извршење обавеза из Берлинског уговора и моли турска влада да обавијести црногорску када могу приступити размјени територија. „... Јер важно је да се не дозволи заоштравање духа отпора, што са жалостићу констатујем у Гусињу, Плаву и Колашину, као и Служу и Подгорици, што га изазивају функционери Скадра, а што није спонтани покрет народа тих крајева“¹⁷ — истиче у noti књаз Никола. Руска влада изричито је одобрила садржај те note.¹⁸

Из Цариграда је преко руске амбасаде дошло да је велики везир наводно обавијестио Хусеин-пашу да предстоји евакуација територије која треба да припадне Црној Гори „укључујући и Подгорицу“, па Турци желе да се књаз уздржи од сваког насилног дјеловања.¹⁹ Акцентирањем Подгорице наш је утисак да Порта поручује књазу да сузи своје захтјеве на, углавном, ово мјесто. Ништа неће значити што у директном одговору књазу 3 (15) августа Порта нуди предају само Плава и Гусиња. У ову сврху Порта је одредила мушира Мехмед Али-пашу. Ваља узпредно напоменути да је Мехмед Алија био поријеклом Нијемац, и на конгресу у Берлину заступао Порту као један од главних делегата. Турци су га називали „Маџар-паша“ и жестоко га мрзјели зато што је, по њиховом убеђењу, издао интересе Турака Хришћанима. Окривљавали су га као команданта и за тежак пораз турске војске у бици на Морачи против војске Миљана Вукова у љето 1877. године. О поласку Мехмед Алије из Цариграда је јављено 7 (19) августа. У вези са тим Турци су успјели да убиједу Лобанова како сада њихова искреност „не подлијеже сумњи“. Ту „искреност“ убрзо ће Мехмед Алија платити својом главом. Савременици се категорички слажу да је турска влада Мехмед Алију унапријед одредила за жртву крваве интриге. Из Баковице Мехмед Алија је 14 (26) августа телепрамом молио књаза да пошаље свога комесара у Колашин, итје би се договорили о предаји Гусиња и Плава Црној Гори. Књажев лични секретар Симо Поповић одмах је кренуо, али му је уз пут наређено да се упути за Андријевићу, пошто је Мехмед-паша накондано јавио да ће прво свратити у Гусиње. Али Мехмед Алија није ни кренуо из Баковице, него је од фанатичких припадника Албанске лиге ту убијен и потом јавно, дивљачки масакриран.²⁰ Овај догађај Порта ће и те како користити као аргуменат о снази и

¹⁷ Ib. датум исти, копија note као прилог.

¹⁸ Ib. прим. п. т. 5 (17) VIII.

¹⁹ Ib. 3 (15) VIII.

²⁰ Никола I, пом. дјело, 88; В. Симо Поповић, на истом мјесту.

самосталности Албанске лиге, која, ето, и самог царевог изасланика може да ликвидира кад јој смета. Али и без те перфидне игре, већ понуда само Плава и Гусиња морала је да изазове сумњу у искреност Порте. Јер, ту се прије свега могло рачунати на отпор и сметње Албанске лиге, а друго, очигледан је велики стратегијски ризик захватити Плав и Гусиње док јаки неупријатељ држи Подгорицу и Колашин. Вјероватно су Турци очекивали да ће Црногорци одбити да о Плаву и Гусињу разговарају прије него о Подгорици. Углавном, сада је велики везир могао да буде веома краснорјечив кад је истицао да Берлиноки уговор треба што прије извршити, али да су смрћу Мехмед Алије наступиле такве тешкоће, распаљивање муслиманског становништва и против саме Порте, да треба чекати повољније прилике.²¹

У тим околностима веома слабо стање наоружања Црне Горе чинило је њен положај нарочито осјетљивим. У другом и тешком рату наоружање се осјетно испрошило. Црна Гора сада има 6.000 пушака крнковача са довољном количином муниције, 6.000 снајдерових заплијењених у разним бојевима са Турцима, такође са довољно муниције и 9.000 пушака Венцелова система, купљених у Аустрији, које су сада неупотребљиве, јер је муниција за њих истрошена у посљедњој ратној кампањи.²² Од артиљерије имала је тада 29 разних топова и хаубица, од којих 17 заплијењених од Турака на разним тврђавама, са укупно 8851 гранатом и 885 шрапнела.²³ То је било довољно да се наоружа тек нешто више од половине Црногораца. А иначе пуна половина Црногораца способних за војску била је већ истурена на положајима према Турцима. Овакво стање наоружања тешко је мучило књаза Николу. Принуђен је био да преко посланика Јонина на Цетињу упозори Русе на неки договор пред крај рата, да из Бугарске дотуре 15.000 пушака и 10 топова са одговарајућом муницијом у Ивањицу. Одавде је пребало да их прихвате Црногорци, пошто би извршили предвиђени ратни поход преко Новопазарског Санџака. Завршетак рата и потом створена ситуација потпуно су искључили такву могућност. Књаз сада моли руског војног министра да то оружје упуте морем преко Бара. То треба да се уради одмах, сматрао је књаз, док Аустро-Угарска није успоставила поморски полицијски надзор над том нашом луком, које право је она за себе изнудила на Берлинском конгресу. Књаз наглашава да он не жели да наруши мир, али, наравно, у оваквим приликама нужно је да Црна Гора буде наоружана. Аустрија се, међутим, у овој невољи Црне Горе показује веома сусретљивом. Барон Темел, будући увјерен у „благонаклону неутралност“ Црне Горе према аустријској окупацији

²¹ Државни архив, Цетиње, фасц. 1, 20.VIII (1.IX) 1878 (даље само ДАЦ, МИД).

²² П. р. посл. писма, 4 (16) VIII.

²³ ДАЦ, војна управа, списак из спецификација артиљерије, од 3 (15) VIII.

Херцеговине, прије свега обећава подршку његове владе Црној Гори у територијалном спору са Турском. Том приликом књаз је Темелу открио чињенице о црногорском наоружању. Барон је предложио књазу да купи милион патрона у Бечу за пушке којима недостаје муниција. Књаз је рекао да Црна Гора за то нема новаца. Темел је онда опоменуо на руско оружје у Бугарској и увјерио књаз да се бечка влада неће противити да се оно достави преко Бара. И Јонин у ово вјерује, бар док Аустро-Угарска не запосједне Херцеговину, па инсистира да се оружје што је могућно прије сакупи и пошаље Црној Гори.²⁴ Међутим, у неколико одговора, од Министарстава спољних послова и војске као и главног ратног стана у Сан Стефану, Руси налазе крајње тешким да се морем дотури 15.000 снајдерових пушака са око пет милиона патрона и двије батерије од по шест брдских и шест пољских топова са по три хиљаде праната. То оружје разбацано је по разним мјестима у Бугарској, затим транспорт итд.²⁵

У погледу доставе оружја нама се чини да нијесу биле у питању само, нити прије свега, транспортне тешкоће, иако су оне тада биле опромне. Чињеница је да ово оружје није дошло у Црну Гору за читавог трајања ове фазе црногорско-турске кризе. Колико Руси дипломатско-политички безусловно подржавају Црногорце у њиховим захтјевима, најмање толико настоје да се спор ријеше мирним путем. Најпунџији приказ руске политике према Црној Гори у овом времену садржи се у угутствима које Јонин, одлазећи 6 (18) новембра 1878. на привремено одсуство, оставља Шпајеру, до тада секретару посланства, а сада привременом отправнику послова на Цетињу. Свога заступника Јонин упућује да прије свега црногорску владу треба уздржавати од свега што би нарушило природан и нормалан ток ствари. (Књаз Никола је већ говорио, а видјеће се из даљег, о неопходности да се против Турака употреби сила). Положај Црне Горе на Балканском полуострву веома је важан за Русију, па сваки нагли корак са црногорске стране, савјетује се даље, могао би поново да подигне општу буру, што би руску владу, против њене воље, могло увући у нежељене догађаје. Црна Гора не смије ништа да ради на своју руку, иначе би се Европи представила као нарушитељ мира и изазивач компликација. Она треба да се строго држи оквира Берлинског уговора, да упорно, али само мирним средствима, „уз помоћ нашу и држава потписница“, настоји да Порти према њој испуни стимулације тога уговора. Отуда се нарочито наглашава неопходност да Црна Гора одржава што боље сусједске односе са Аустро-Угарском, али мудро и одлучно да избјегава њене покушаје да је увуче у ватру и да се не пода њеном политичком утицају.²⁶ Ствари су још јасније у свјетлу

²⁴ П. р. писмо од 4 (12) VIII, оружје је тражено, као и да се упуту преко Бара већ 28.VI (10.VII), Ib. посл. п. т.

²⁵ Ib. прим. п. т. од 23.VII (4.VIII), 3.VII (10.VIII) и 3 (15) VIII.

²⁶ Ib. посл. писма, датум назначен.

чињенице што је Аустрија Црној Гори већ поклонила милион тако драгоцених патрона, нудила артиљерије колико треба и чак артиљеријске официре. Том приликом Темел је покушавао да оклони књаза да оружјем дјејствује против Служа и Подгорице.²⁷ До овога, разумеје се, никада није дошло. Аустрија је, међутим, тек била свршила са окупацијом Херцеговине — ту се Црна Гора морала држати „благонаклоно“. Русија, суочена са одлучним јачањем положаја Аустро-Угарске на Балкану, сада се нарочито трудила да задржи неподдијељен утицај у Црној Гори. У овом времену Русија је то могла постићи само мирним начином, јер се прилично истрошила у посљедњем рату, а свој диктат мира Турској у Сан Стефану морала је да ревидира, односно прихвати диктат Бизмарка и остале Европе у Берлину. Покушај Аустрије да Црну Гору увуче у конфликт, без икаквих гаранција за будућност, био је можда мотивисан и неким интересом да се изазову и шире компликације, али свакако њеном жељом да свој утицај у Црној Гори ојача на штету руског. У конкретnoj ситуацији Руси изгледа нијесу учинили примједбу на примлање муниције из Беча, а осталим понудама и савјетима ауспријске владе није ни књаз Никола могао насјести. Јер, наравно, у питању судбине Херцеговине, као и оlimaња Спича и контроле над барском луком, Црна Гора се само морала покорити праву силе — берлинском систему и ауспроугарском империјализму. Стога односи између Црне Горе и Аустро-Угарске никада неће прећи оквире коректно дипломатских. Што Аустрија сада даје подршку Црној Гори у питању предаје Подгорице, то се с њене стране жели приказати као реванш за Херцеговину. У самој ствари Аустрија је била дужна да ради сходно своме потпису на Берлинском уговору.

Враћајући се нашем непосредном предмету, црногорска влада убрзо мора да концентрише све своје напоре у циљу добијања Подгорице, формално не прејудуцирајући остала права Црне Горе. У новој ноти великом везиру од 30. VIII (11. IX) књаз најприје говори о околностима и чини извјесне алузије на разлоге смрти Мехмед Алије, чиме у ствари одбија турска тумачења о узроцима неуспјеха његове мисије. Основно што сада књаз предлаже јесте да Порта нареди евакуацију својих трупа из Подгорице, Служа и Жабљака. Ову мјеру књаз посматра као чисто техничко-оперативну, безусловљену никаквим политичким тешкоћама: у Подгорици не постоји никаквог противљења домаћег муслиманског становништва и предаја би се могла извршити преко односних команданата трупа обје стране, у одсуству икаквог политичког делегата.²⁸ На ову ноту Порта неће директно одговорити. Упоредо је књаз молио Лобанова да се у Цариграду заузме за свар Црне Горе. Предаја Подгорице „савршено не зависи од расположења становништва“ — инсистира се са Цетиња. Свако одуговлачење само охрабрује Албанце и проблем чини све тежим.

²⁷ Њ.посл. п. т. 3. (15.X).

²⁸ ДМЦ, датум назначен.

Хусеин-паша биће потпуно немоћан ако Порта учини што јој је дужност и обавеза.²⁹ Лобанов обавјештава да му је на приватној аудијенцији султан рекао како је сам настојавао на уступању Подгорице, али да га је судбина Мехмед-паше увјерила у снажан отпор мјесног становништва. Присутни министар спољних послова Сафет-паша додaje да је предаја Подгорице најтежи проблем, па је боље сачекати спокојније настројење тамошњих муслимана. Лубанов најзад претпоставља да ће се Порта обратити гарантним силама с молбом да се предаја Подгорице одложи.³⁰ То исто Цетиње је већ дознало и од Беча. Одбивши тврдњу о расположењу подгоричких муслимана као потпуно неосновану, књаз напомиње Порти како Хусеин-паша сада настоји да у Подгорицу доведе албанске брђане и у случају потребе да им преда варош и утврђења. О овоме књаз је такође обавијестио грофа Андрашија.³¹ Узалуд је Јонин могао констатовати да сада није ништа лакше него извршити предају Подгорице. Муслимани, иначе малобројни, не представљају никакву препреку. „Ми смо овдје убијеђени да ће се они одмах покорити чим Порта изврши своју дужност, у којем смислу су они и разговарали са Црногорцима. Вреће муслимана је увеличано и подржавано је од турских власти“ — закључује Јонин.³²

Европске силе пошле су од фактичке ситуације, створене турском политиком, када су средином августа одлучиле да се за разграничење Србије, Бугарске и Румуније 1 (13) септембра образују међународне комисије, а за Црну Гору да се то питање одложи. Значи, тамо су извршене евакуације војски из ново-одређених граница, па комисије могу да их мирно на терену обиљеже. О горњем је књазу обавијестио проф Андраши преко Темела. Молба Црне Горе да се и према њој поступи као са осталим балканским државама није узета у обзир.³³ Руси су, по њиховом обавјештењу, тражили да се одреди комисија и за Црну Гору. Међутим, позната ситуација, као и извјесност да би се евентуална комисија на терену нашла у животној опасности, нагнале су руску владу да пристане на „привремено“ одлагање, али под условом да и остале силе подрже захтјев на Порти да Црна Гора неодложно добије Подгорицу и тамошња утврђења.³⁴

Пошто на књажеву другу ноту од Порте није стизало одговора, црногорска влада се обраћа руском Министарству спољних послова. Наглашава се да се засад тражи само евакуација Подгорице и Спужа. Како је увећање Црне Горе мање од очекиваног, и оног којег је руска влада хтјела дати, књаз сматра да бар у остварењу тога увећања не би требало да имају тешкоћа. Он се преко Руса такође обраћа „осталим савезницима“, то јест

²⁹ П. р. посл. п. т. 31.VIII (12.IX).

³⁰ Њ. прим. п. т. 5 (12) IX.

³¹ Њ. посл. п. т. 4 (16) IX.

³² Њ. 6 (18) IX.

³³ Њ. од 20. и 22.VIII (1. и 3.IX).

³⁴ Њ. прим. п. т., од Гирса из Ливадије.

државама потписницама Берлинског уговора, да се заузму како би Црна Гора мирним начином добила што јој је тај уговор додијелио. Књаз најзад моли да се његова молба достави цару.³⁵ Помоћник министра Гирс одмах је одговорио да је цару доставио књажеву молбу, па ће руска влада наставити најупорније кораке на Порти као и код осталих европских сила да би се што брже извршиле берлинске стипулације односно Црне Горе.³⁶

Из Беча је ипак дошло охрабрење. Проф Андраши најприје преноси захвалност цара Фрање Јосифа књазу Николи за његове коректне и лојалне поступке према окупацији Херцеговине од стране аустријске војске, чиме је књаз потпуно испунио дужност доброг сусједа. Послије тога констатује се да књаз има апсолутно право да одмах добије Подгорицу, као мјесто од најважнијег значаја за Црну Гору. Зато је његов амбасадор у Цариграду проф Зичи већ добио потребне инструкције у смислу књажеве жеље. Андраши још каже да су му амбасадори Енглеске, Француске и Италије у Бечу обећали исто такву подршку њихових влада црногорским захтјевима у Цариграду.³⁷ Свакако да је дошло до неког, прије појединачног него заједничког, заузимања амбасадора великих држава на Порти. Ипак, Црна Гора имаће још прилично да се бори док постигне оно што сада тражи.

Колашин су Црногорци ослободили мирним путем 22. септембра (односно 4. октобра по новом) 1878. године. Као да се ово збило мимо свих настојања о којима је овдје ријеч. Ни у једном од толико наших докумената нијесмо видјели да се предаја Колашина посебно и изричито тражила. Ствар је свакако у томе што су сусједни Црногорци, тј. Морачани и Ровчани, могли да иступе енергично, то јест да блокирају Колашин. У погодном моменту Црногорци су затражили од Турака безусловну предају, или ће предузети оружани напад. Турски командант тражио је неколико дана да би од Порте измолио одобрење предаје. Не видимо, међутим, да ли је он такву наредбу добио.³⁸ Али, пише Љубо Анђелић, црногорски главари сердар Миро Влаховић и Драгиша Меденица и морачки архимандрит Митрофан Бан ступили су у преговоре са представником Колашинаца Неџи-бегом и командантом низама Нури-бегом. Сјутрадан по тим преговорима Црногорци су ушли у Колашин. Истога дана 20 колашинских бегова пошлци су на Цетиње да у своје и својих земљака име изјаве поданичку оданост књазу Николи.³⁹ Овим поводом Јонин најприје износи, као врло вјероватно, да се град предао без наредбе од Порте, „а на тражење самог становништва“, да би други пут потврдио: „Колашин се предао без наредбе са

³⁵ ДМЦ док. од 13 (25) IX.

³⁶ Ib. 15 (27) IX.

³⁷ Ib. 10 (22) IX; такође у п. р. посл. п. т. од 11 (23) истог.

³⁸ Ib. посл. п. т. 28.IX (10.X).

³⁹ Љубо Анђелић, Град на Тари, 19—20.

Порте и без икакве формалности".⁴⁰ У случају Колашина, с обзиром на стратегијски положај и етничку ситуацију, Турци нијесу могли развити неку акцију сличну оној у Плаву и Гусињу. Тако је опсада од 6 до 7 недјеља морала да учини своје.

Циљајући на примјер Колашина књаз Никола уобичајеним каналом моли Порту да нареди своме команданту у Подгорици да ступи у контакт са црногорском командом ради предаје града.⁴¹ Султан је међутим молио Лобанова да увјери свога цара да су Турци одлучни да испуне своје обавезе. Сафет-паша је указао на предају Колашина као на јавни доказ такве одлучности (?) и први корак ка испуњењу Берлинског уговора односно Црне Горе. Зато они моле да им се да мало времена како би отклонили препреке у осталим питањима.⁴² Од Порте стално долази изговарање, неизвјесност, неодређеност и готово игнорисање Цетиња. Овамо пак долазе обавјештења о све већим концентрацијама турских регуларних трупа у Метохији. Књаз оцјењује да ће Турци ипак предати Подгорицу, али пошто претходно припреме све да би даље акције Црне Горе биле парализисане. Стога се он сада изјашњава за употребу силе, док још односи Турака са Аустро-Угарском донекле апсорбују њихову пажњу у правцу Босне.⁴³ Јонин је одлучно дјеловао против таквих књажевих стремљења. А тешко је и вјеровати да би књаз, у условима у којима се тада налазила Црна Гора, озбиљно мислио да права Црне Горе остварује оружјем. Прије свега он је знао да му Русија то неће одобрити.

Питање турских ратних заробљеника у Црној Гори Порте је такође вјештачки ускоришћавала у текуће политичке сврхе. Било их је хиљаду сто педесет.⁴⁴ Још у току рада Берлинског конгреса жалили су се Турци због наводно лошег поступања црногорских власти према њиховим заробљеницима: изгладњели су, похабани, тјерају их на тешки рад и за најмању непослушност кажњавају смрћу. Књаз Никола је молио аустријског посланика Темела да отворено изнесе своја запажања о поступању према турским заробљеницима, који су, готово сви, били смјештени на Цетињу. Руски представник обавијестио је да турски заробљеници примaju дневно сљедовање у пуној количини као и црногорски војници (хљеба, на примјер, килограм), смјештени су по кућама, поцијепана одијела већином су им зампијењена новим, а за рад су веома мало употребљавани.⁴⁵ Турци затим дуго ћуте, да би се овог питања поново сјетили у октобру. Најприје се Хусеин-паша, с позивом на наредбу од Порте, обратио црногорској влади, једноставно тражећи да пусти турске заробљени-

⁴⁰ П. р. посл. п. т. 26. и 28.IX (6. и 8.X).

⁴¹ Ib. 26.IX (8.X).

⁴² Ib. прим. п. т. 26.IX (8.X).

⁴³ Ib. посл. п. т. 28.IX (10.X).

⁴⁴ Ј. Јовановић, пом. дјело, 316.

⁴⁵ П. р. прим. писма дио I 8 (20) VI; посл. п. т. 24.VI (6.VII); посл. п. т. 13 (25) VIII 1878.

ке. Одговорио је министар унутрашњих дјела војвода Машо Врбица да то зависи од споразума о предаји Подгорице Црној Гори. Затим се велики везир обратио књазу молећи да пусти заробљенике, јер (по њему) за испуњење Берлинског уговора треба дуже времена. Књаз је одговорио ћутањем, а посредним путем ставио до знања да ће о заробљеницима разговарати кад добије одговор на своју посљедњу ноту. У вези са заробљеницима књаз је иначе изражавао изјесну забринутост да би њихово пуштање, послије предаје Подгорице, само појачало турске снаге према Црној Гори.⁴⁶ Велики везир кратко је телеграфисао књазу: тражи пуштање заробљеника као предуслов да Порта испуни територијалне мировне одредбе према Црној Гори.⁴⁷ Јасно је да у основи оваквог предлога стоји политика даљег одуговлачења питања Подгорице. Не знамо шта је и да ли је Цетиње уопште одговорило, али турски заробљеници још су остали у Црној Гори.

Поновно овраћање пажње на Гусиње и Плав било, је турски маневар да би се скренула пажња са Подгорице. Иако се не види све, о томе налазимо код Јонина: „књаз одговара да он није добио никаквог саопштења о жељи Порте да преда Гусиње и зато наравно није могао ништа предузети у томе смислу“. Књаз је иначе овим поводом коментарисао да у Гусињу и Плаву нема ни тврђава ни редовне војске, па ће, бива, Црна Гора тамо имати посла искључиво са мјесним становништвом. Та могућност пружиле се Црногорцима када запосједну Служ и Подгорицу, кроз коју води пут за Гусиње. Стога он по ко зна који пут моли да Порта прије свега евакуише утврђени логор Подгорица — Служ.⁴⁸ Слиједећи наш извор констатује ипак да је књаз ових дана послао у Гусиње неког емисара. Тамо је овај, наводи се, у почетку лијело примљен, али су интриге Хусеин-паше учиниле да тамошњи главари пошаљу једно дрско писмо књазу Николи, са поруком да неће уступити ни педаљ њихова земљишта без крви. Осим тога, Хусеин-паша интензивно врбује Албанце и организује банде са циљем да преузму Подгорицу ако се из ње повуче регуларна војска.⁴⁹ Још једна вијест говори да је књазу ових дана дошао извјештај из Гусиња како је Порта стварно била наредила тамошњем становништву да се покори Црној Гори, што је оно готово било да прихвати, али није дао Хусеин-паша. Напротив, он је тамо послао значајне количине муниције и непрекидно подстрекава противљење.⁵⁰ Стварне наредбе са Порте, јасно, добија Хусеин-паша.

Ствари се ипак, и поред даљих турских затезања, постојано развијају у правцу расплета овог чина — предаје Подгорице Црној Гори. Тако сада, у строго повјерљивој депеши, Јонин оба-

⁴⁶ Љ. посл. п. т. 2 (14) X.

⁴⁷ ДАЦ, МИД, фасц. I, 12 (24) X бр. 67.

⁴⁸ Љ. п. р. посл. п. т. 13 (25) X.

⁴⁹ Љ. 21.X (2.XI).

⁵⁰ 27.X (8.XI).

вјештава о доласку у Скадар неког Даниел-ефендије, да по налогу Порте припреми предају Подгорице Црној Гори. А даље: „По свим предзнацима и тогово несумњиво Турци ће предложити књазу предају Подгорице под условом тајног споразума да Црна Гора остане неутрална у случају новог сукоба Турске са Русијом“. Иначе, каже се овдје, Турци ће и даље одуговлачити све док не би дошло до озбиљне пријетње „с наше стране“. ⁵¹ Гирс је на то поручио Цетињу да Порта нема никаквог права да поставља услове за предају Подгорице, на шта се обавезала Берлинским уговором, а „књаз може да одговори да он сигурно зна да Русија нема намјеру да објави рат Турској, па према томе таква споразум нема никаквог смисла“. ⁵² Ма колико се Црногорцима журило да уђу у Подгорицу, готово немогуће би било вјеровати да би се Црна Гора одлучила на тако далекосежан и судбоносан корак, да се у интересу непријатеља изолује од свога јединог сигурног пријатеља и савезника.

Књаз Никола је још једном говорио да ће убрзо бити принуђен да употреби силу, у нади да Европа неће дозволити да Турска поведе рат против Црне Горе. Међутим, опрадио се, са чекаће шта ће му даље савјетовати руска влада. ⁵³ Није, међутим, било сумње какав ће бити тај савјет.

Још једном је Порта покушала да интересовање Црне Горе усмјери на Плав и Гусиње. Турска влада се убједила, тобоже, да је Хусеин-паша било стало само до популарности међу Албанцима, те није испуњавао њене наредбе, због чега је она одлучила да га замијени другим, погоднијим човјеком. Порта, наводно, такође увиђа да је била уведена у заблуду и у погледу расположења становништва Плава и Гусиња, али да сада припрема мјере за предају тих мјеста, а ускоро затим предаће и Подгорицу и Спуж. ⁵⁴ У свјетлу свега изложеног лако је разумјети значење и смисао ове понуде. Чињеница је да је управо у ово вријеме у Метоксији смјештено 39 регуларних батаљона турске војске са артиљеријом од преко стотину оруђа, не рачунајући башибозук. ⁵⁵ У Подгорици, пак, и суједним тврђавама Турци су тада држали дванаест регуларних батаљона и башибозука из Албаније, свакако у јачини од три до четири батаљона. ⁵⁶ Црногорску војну ситуацију иначе познајемо. Финансијско-економска била је још тежа. Баш ових дана књаз моли руску владу да што прије пошаље пет хиљада дуката редовне помоћи Црној Гори за последњу трешлну текуће године, који је износ већ задужен. ⁵⁷ У таквом општем положају Црне Горе није се, наравно, могло озбиљно ни мислити да се путем оружја нешто постигне.

⁵¹ Ib. 22.X (3.XI).

⁵² Ib. прим. п. т. 25.X (6.XI).

⁵³ Ib. посл. п. т. 5 (17) XI.

⁵⁴ Ib. прим. п. т. 6 (18) XI.

⁵⁵ Ib. посл. п. т. 1 (13) XII.

⁵⁶ Ib. посл. писмо 6 (18) XI.

⁵⁷ Ib. посл. п. т. Шпајер—Гирсу 12 (27) XI.

Најзад, почетком децембра долази вијест да је Порта одредила Ариф-пашу да преда Подгорицу Црној Гори.⁵⁸ Иако ће се на то чекати готово два мјесеца, ово обећање показаће се истинитим. Примивши ту охрабрујућу вијест, књаз Никола једнако налази за потребно да преко руске владе скрене пажњу како Хусеин-паша, мада је обавијештен да ће бити смијењен, несметано наставља са својом агитацијом међу Албанцима, а у Подгорици гради магацине и пуни их провијантом.⁵⁹ Будући и даље непокојан, књаз управо сада и формално упућује руској влади значајну молбу: да повлачење својих трупа из Румелије услови повлачењем турских из Подгорице, иначе ни „најсвечанијем турском обећању голлом ријечју“ он не вјерује.⁶⁰ Из Петрограда одговарају да се књажев предлог приима, а да се то потпуно подудара са већ постојећом намјером цара.⁶¹ Додуше, такав услов фактички постоји све док су Руси тамо, односно док буду потписали мировни уговор са Турском фебруара 1879. године. Ипак је веома важно што су Турци опоменути. Не можемо међутим ближе оцијенити колико је европска дипломатија у Цариграду допринијела да Порта промијени став, али се може вјеровати да је и та потпора била од велике користи за Црну Гору.

Порта је 10, односно 22. децембра по новом, објавила да ће најдале кроз 15 дана Подгорица бити уступљена Црној Гори.⁶² Велики везир потом је послао „енергичну“ прокламацију подгоричким муслиманима, којом их позива да се неprotиве предаји Подгорице Црној Гори. У противном, они не само што не могу рачунати на Портину подршку него ће бити подвргнути оружаном нападу како турске тако и црногорске војске. Јер они искрено желе, напомиње везир, да на сваки начин испуне Берлински уговор. Када се овако обраћа муслиманима Подгорице, велики везир просто удара на отворена врата, ваљда зато да би и на тај начин остао досљедан своје дотадашњем политичком методу. Велики везир је такође поручио књазу да изврши припреме за предају одређених мјеста Турској, а којих он „не може да се сјети по имену“.⁶³ Ријеч је, наравно, о Улцињу. Значи, Црна Гора, не би могла задржати Улцињ, рецимо као залогу, док би Турци, након Подгорице, извршили своју обавезу у погледу Плава и Гусиња. У нашим документима нема никаквог трага да је Црна Гора и истакла такву идеју.

Црногорци су сада приближили неколико батаљона Подгорици. Књаз Никола је овај потез пропратио објашњењем да је војска послата како би била спремна да одмах по повлачењу Турака уђе у варош. Такође се напомиње неопходност да Турци што прије евакуишу, јер држање толике војске, осим што тешко

⁵⁸ Ib. прим. п. т. 22.XI (4.XII).

⁵⁹ Ib. посл. л. т., датум исти.

⁶⁰ Ib. 30.XI (12.XII).

⁶¹ Ib. прим. п. т. 3 (15) XII.

⁶² Ib. 10 (22) XII.

⁶³ Ib. 13 (25) XII.

пада књажевини, може да изазове и конфликт.⁶⁴ Ово се могло тумачити као покушај извјесног притиска на Порту. Турци су то искористили да Црногорце оптуже за немирољубивост. Порта је обавијестила европске силе да је Црна Гора, сматрајући да је истекао рок уступања Служа и Подгорице, одлучила да предузме оружани напад у циљу заузимања тих мјеста. „Висока Порта не зна о ком року Црна Гора говори, будући да јој се никад није дало ниједно обећање да би се извршење могло тражити у одређени дан“. Истом логиком наводне црногорске намјере квалификују се као веома опасне, да би могле проузроковати тешкоће и довести у питање мирољубиву мисију (о њој ниже) Тамил-паше. Зато Порта моли велике силе да посредују како би се предуприједили нежељени догађаји.⁶⁵ Из уобичајеног извора не посредно долази вијест да су Турци наводно чак сазнали да је војвода Радоњић пошао са војском на Подгорицу да би у одређени дан извршио напад. Упоредо се јавља да је Порта извршила потребне припреме ради извршења обећања и у ту сврху Тамил-паша и Ариф-паша већ су отпутовали у Скадар.⁶⁶ Од руске владе дошла је опомена да би се са Турцима избјегао сваки неспоразум, посебно с обизром на то да су они упутили комесаре.⁶⁷ Цетиње је турске тврдње демантовало као нетачне и искривљене; Радоњић је још у Цетињу, а нешто војске се приближило Подгорици само ради тога да би је преузели од Турака. Уз то, књаз Никола поручује да ако Порта заиста хоће да испуни своју обавезу, он ће учинити све што може да се олакша задаћа заједничке комисије.⁶⁸ Представници Енглеске, Француске и Италије на Цетињу савјетовали су овом приликом књазу Николи да не предузима никакве војне мјере, обећавајући да ће њихови амбасадори у Цариграду вршити притисак на турску владу у смислу књажеве жеље да се што прије изврши Берлински уговор.⁶⁹ Црногорска влада сада је била сигурна да Турци неће, односно да не могу, више одуговлачити, па ни појачање положаја према Подгорици томе, мислимо, није могло допринијети.

Јасно је, дакле, да су односи између Црне Горе и Турске у овом времену били више ратни него мирнодопски. Готово сви дипломатски контакти између њих ишли су преко руских заступника на Цетињу и у Цариграду, а уз надзор и јаки утицај Петрограда. Међутим, кнез Лобанов Ростовски једном је савјетовао књазу Николи да успостави редовне дипломатске односе са Портом, баш у интересу успјешнијег разрјешења међусобних споро-

⁶⁴ посл. п. т. 20.XII 1878 (1.I 1879).

⁶⁵ ДМЦ, док. од 13 (25) I 1879, ово је писмо италијанског отправника послера при црногорском двору Дуранда, упућено из Торина књазу Николи, којим се у цјелини преноси Портин демарш европским силама.

⁶⁶ П. р. прим. п. т. 24.XII 78 (5.I 79).

⁶⁷ Ib. 28.XII 78 (9.I 79).

⁶⁸ Ib. посл. п. т. 26.XII 78 (7.I 79).

⁶⁹ Ib. посл. писма, опшћрни извјештај у коме се рекапитулира читав ток ових збивања, 29.I (10.II 1879); такође у поменутом писму Дуранда.

ва.⁷⁰ Књаз је одговорио да док Турци не пођу из Подгорице, успостављање таквих односа сматра пријевременим, али се нада да ће се ускоро користити тим савјетом.⁷¹ Сматрало се дакле да је у постојећим приликама боље да се контакти одржавају посредством једног моћног савезника и такође побједника над Турском. Концентрисање напора на добијање Подгорице логички је слабило црногорске позиције да се касније добије Плав и Гусиње.

Од посебног је интереса држање муслимана у мјестима која ће ускоро да се предаду Црној Гори. Размотривши наше изворе можемо закључити да се муслимани Колашина, Спужа, Подгорице и Зете нијесу идентификовали са Албанском лигом. „Подгорица и Спуж, подвлачи се у „Гласу Црногорца“, нијесу никако ни спадали у Албанску лигу“.⁷² И, на примјер, још у новембру из Спужа је дошао неки Рамо Мујов у Даниловград, са жељом, како је рекао, да војводи Божу Петровићу пољуби десницу, пошто је био чуо да је војвода тамо дошао. Затим је изјавио да му је Медо (вјероватно спушки главар Ахмед Међикукић) рекао: „...само да ви радите дако макнете Усеин-пашу са Скадра, јербо Подгорица и Спуж о њему зависе и од његова страха нико ништа не смије проговорити, а тек би се он смака све би било по вашој вољи јербо све једва чека кад ћете доћи“.⁷³ Ахмед Међикукић са још пет спушких главара дошао је на Цетиње на три недјеље прије уласка Црногораца у Спуж. Они су потврдили да „народ тамошњи са радошћу очекује књажеву војску“.⁷⁴ А став Хусеин-паше, од чијег смјењивања, наравно, није било ништа, ових дана се морао битно измијенити. Почетком јануара окупио је он у Скадру главаре подгоричког округа и саопштио им, „плачући“, тврду и неопозиву одлуку султанову да њихова мјеста предаду Црној Гори. „Он је очекивао бурно протестовање, узајамно окривљавање, али се ништа од тога није десило“, него су се главари мирно покорили султановој вољи.⁷⁵ Држање муслимана очигледно је било условљено готово сасвим извјесном перспективом преласка у црногорско поданство. Уз то, они су имали пред очима заиста човјечно поступање Црногораца према муслиманима у освојеним Никшићу, Бару и Улцињу. Аграрна политика црногорске владе у ослобођеним крајевима још се не спроводи, да би се многе аге и бегови већ разочарали. Политика Албанске лиге нашим муслиманима у сржи је била туђа, а сјутра је доносило корјениту промјену којој се ваљало прилагодити.

Хусеин-паша је 9. јануара 1879. по новом наредио извлачење топова са положаја око Подгорице. То се вршило наочитлед црногорских војника, што их је чинило стрпљивим и задовољ-

⁷⁰ Ib. прим. писма, I 30.I (12.XII 1878).

⁷¹ Ib. посл. п. т. 30.XII 78 (11.I 79).

⁷² ДМЦ, док. од 12 (24) XI 78, телеграм из Даниловграда в. Божу Петровићу.

⁷³ „Глас Црногорца“, 1, 1879. 6 (18) јануар.

⁷⁴ Исто.

⁷⁵ П. р. посл. писма, извјештај од 29.I (10.II).

ним. Током јануара вршио се транспорт артиљерије и друге опреме за Скадар.⁷⁶

Главни комесар Порте Ђамил-паша стигао је у Скадар 5 (17) јануара. Јављајући о своме доласку он доставља писмо великог везира за књаза Николу. То писмо међутим нијесмо нашла, али по овоме извору везир кратко излаже задатак Ђамил-паше и увјерава о најбољој вољи да се то изврши. Књажевска канцеларија за спољне послове одмах је затражила од Ђамил-паше да предложи мјесто и дан састанка заједничке комисије. Неколико дана је прошло док је Хусеин-паша, 17 (29) јануара, извијестио да се Ђамил-паша тешко разболио. Порта је у међувремену, у стварној жељи да што прије ријеши питање, хтјела да опуномоћи Хусеин-пашу за комесара. То је овај избјегао изговором да као гувернер не може напустити Скадар, а мјесто себе одредио је нама такође познатог Риза-пашу. Турци су предложили и Црногорци прихватили да се мјешовита комисија састане 19 (31) јануара 1879. у Вирпазару.⁷⁷

Црногорски комесари војвода Станко Радоњић и књажев лични секретар Симо Поповић стигли су договореног дана у Вирпазар. Истога дана дошли су турски комесари Риза-паша и Молох-ефендија. Комисија ће заиста лако обавити свој посао. Али иза те сцене, уочи самог почетка рада комисије, дошли су нови услови од Порте: Подгорица се уступа само под условом да се њени становници за прве три године не могу, ако не желе, сматрати поданицима Црне Горе, и да Црна Гора дозволи да се у Подгорици успостави турски конзулат. Књаз Никола је изјавио да ће се прије одрећи Подгорице него пристати на такве услове. Сјутрадан га је, међутим, умирио Барон Темел, пренијевши му телеграм профа Андрашија којим се обавјештава да је гроф Зичи у Цариграду интервенисао у корист Црне Горе, па је Порта пристала на безусловну предају Подгорице.⁷⁸ Понекад је тешко разумјети Портину игру; можда су нагађали да би нешто пред свршетак чина на брзину користили. Иначе, турски комесари у Вирпазару горње услове нијесу ни постављали.

И послје свега, на опште изненађење, након само два дана рада црногорско-турске комисије, 21. I (2. II) увече, потписан је завршни протокол.⁷⁹ Извјесно затезање око Плава и Гусиња било је у ствари само формално. Црногорски комесари захтијевали су да се донесе рјешење и о том питању. Турци су одговорили да су они опуномоћени да преговарају само о мјестима у скадарском вилајету, а за Гусиње и Плав да ће убрзо бити одређени други комесари. Црногорци су примјетивали да им је турски став неразумљив, да тиме Порта одаје намјеру да предају Плава и Гусиња опет одуговлачи. Турци су констатовали да су

⁷⁶ Ib.

⁷⁷ Ib.; ДАЦ, МИД, ф. 2, концепт телеграма Хусеин-паши од 17 (29) I 1879.

⁷⁸ Ib. Исти извјештај.

⁷⁹ Ib.

свршили што им је наређено, а до Црногораца је хоће ли потписати или не. Књаз је био нестрпљив да што прије прими Подгорицу и Зету, па је наредио да комесари потпишу протокол, вјерујући, наводно, да ће Турци убрзо предати Плава и Гусиње.⁸⁰ Једино што је ово питање добило мјесто у шестом или посљедњем члану вирског протокола: „Пошто су црногорски комесари изнијели насриједу питање предаје Плава и Гусиња, отомански комесари објављују да немају инструкција о томе предмету, него су само овлашћени да се споразумију о предаји територије уступљене Црној Гори у скадарском вилајету. Како су црногорски комесари изјавили да им се званична предаја и тих мјеста чини неопходном, њихове отоманске колеге их моле да то питање оставе споразуму двију влада.“⁸¹

Вирским споразумом у првој тачки детаљно се разрађује начин и ред узајамних евакуација и запосједања територија. Углавном, 26. I (7. II) Турци ће напустити Жабљак, сјутрадан Служ и Подгорицу, а тог истог дана Црногорци ће напустити Улцињ. Говори се и о новим границама у сусједству евакуисаних мјеста, али се у ствари не иде даље од провизорног аранжмана да се примијени 28. члан Берлинског уговора на овом дијелу црногорско-турских граница. Према томе, имплицитно се оставља да накнадно међународна комисија обиљежи те границе. Узред речено, услед ове непрецизности Турци ће одмах по предаји Подгорице почети да се утврђују на брдима Врању, Шипчанику и Миљешу. Што се тиче становника мјеста „анектираних“ Црној Гори (подразумијевају се муслимани), даће им се олакшице за три године у погледу жеље да се иселе и отуђе своја добра. О питању докумената којима се констатују права својине „комесари прелазе преко тога, пошто црногорски судови признају све списе који потичу од царско-отоманских власти“.⁸² Ови закључци директно проистичу из 30. члана Берлинског уговора, којим се начелно регулише право муслимана на опцију уз имовинскоправни континуитет посједовања некретнина, било да ће се власник иселити или остати на своме имању.

Црногорска војска је, тачно према споразуму, 7. фебруара ушла у Жабљак. Осмог фебруара по новом 1879. године црногорска војска је, предвођена војводом Божом Петровића и војводом Илијом Пламенцем, запосјела прије подне Служ и куле на Вељем брду, а послје подне Мало брдо и Подгорицу. Истог дана Турцима је враћен Улцињ. Све се извршило мирно и у потпуном реду. Становништву је одмах објављена књажева прокламација. Између осталог, народ се позива на мир и послушност и да иде на руку властима. Проглашава се потпуна једнакост свих грађана пред законом, а посебно муслиманима, да их неће дијелити вјера

⁸⁰ Мемоари в. С. Половића, на истом мјесту.

⁸¹ ДАЦ, МИД, у фасц. 2, 21.I 1879, бр. 77; двије копије у ДМЦ, фасц. за 1879, бр. 9; превео са француског и објавио Д. М. Коркут, Записи, XIX, 1938, 48—50.

⁸² Ib.

од њихових нових православних и католичких „судржављана“. Званични црногорски орган писао је: „Нигдје не бјеше ни најмање запреке уласку Црногораца. Напротив, народ бјеше свуда задовољан и веселио се.“⁸³

Црногорски су дубоко схватили огроман значај овог постигнућа. „Глас Црногорца“ је коментарисао: „... Сада, кад су се освајањем Никшића и присаједињењем Служа, Подгорице, и Жабљака избили клинови који су заборени били у тијело црногорско, сада се већ може имати јачи мах, да се приступи к свестраном унутрашњем уређењу државне зграде црногорске.“⁸⁴ Без ових тековина, дакле, није се могао ни замислити нормални државни, економски и културни развој Црне Горе.

*

Одуговлачење предаје Подгорице за 7 мјесеци од Берлинског конгреса, односно најмање пет мјесеци од рока када је требало да се изврши предаја, имаће значајних реперкусија на могућност, услове и начин рјешавања преосталих питања. Најкраће речено, Porta је показаном политиком углавном створила себи могућност да, упркос Берлинском уговору, задржи Плав и Гусиње; додуше, мораће, након двије године тешке кризе и онажног притиска Европе, да Црној Гори врати Улцињ.

Novak Ražnatović:

L' EXÉCUTION DE LA DÉCISION DU CONGRÈS DE BERLIN CONCERNANT LA REDDITION DE PODGORICA AU MONTÈNEGRO.

R É S U M É

Pendant la grande guerre contre la Turquie en 1876—1878 le Monténégro a délivré les villes Nikšić, Bar et Ulcinj. Le Congrès de Berlin adjoignit au Monténégro Podgorica, Kolašin, Plav et Gusinje. Après la guerre gagnée, en alliance avec la Russie et la Serbie, la faiblesse militaire et économique du Monténégro et tout particulièrement l'hésitation des puissances européennes à faire une forte pression sur la Porte ont rendu possible aux Turcs de retarder, sous différents prétextes, la reddition des villes ci-mentionnées.

Podgorica a été de la plus grande importance politique, économique et stratégique. Après de pénibles complications diplomatiques et militaires les Turcs ont remis Podgorica aux Monténégrins le 7 février 1878. Par la temporisation de cette remise durant sept mois la Porte préparait avec plan la situation, malgré plusieurs pressions des puissances européennes, afin de retenir Plav et Gusinje qu'elle garda jusqu'à sa défaite complète dans la Guerre balkanique en 1912—1913.

⁸³ Никола I, исто, 142—143; „Глас Црногорца“, бр. 4, 10 (22) II 1879.

⁸⁴ Исти број.